

KONSTRUKCIJŲ BUVO MATYTI, GIRDĖTI... STRUKTŪRA

V. SIRTAUTAS

1. Kelios tranzityvinės bendratys *girdėti, matyti, regėti, numanyti, justi, jausti, pažinti* išsiskiria savo sintaksinėmis ypatybėmis (gali būti jungiamos su vardininkais ir atlikti tarinio funkcijas). Kalbininkų jos yra nagrinėtos¹. Šiame straipsnyje plačiau aptarsime bendračių semantiką, jų sandarą, vartosenos paradigmą, konstrukcijos komponentų sintaksines funkcijas, sintaksinę aplinką, apžvelgsime bendračių pakeitimo kitomis konstrukcijomis tendencijas, netaisyklingas konstrukcijas. Nors analizės pagrindą sudarys dabartinės kalbos sintaksinės funkcijos, tačiau probėgomis paliesime ir kai kuriuos istorinius aspektus.

2. Visas minėtas bendratis sieja tam tikras semantinis bendrumas. Jomis yra išreiškiami pojūčiai (klausa, regėjimu, uosle...) gaunami rezultatai, suvokimai (*girdėti, matyti, regėti, justi, jausti, pažinti, numanyti*)².

Dažnesni yra girdėjimo ir regėjimo jutimus fiksuojantys veiksmožodžiai; be to, *girdėti* gali reikšti ir kitokius pojūčius (skonį, kvapą...), pvz.: *Aš labai mėgstu, kai dešroj ėsiskų česnako girdėt* Al (LKŽ III 331). ... dalios sūrumos *negirdėt* Rod (LKŽ III 331). Šiandie *negirdėt* vėjo, bus šilčiau *Ėr* (LKŽ III 331).

Kaip *matyti*, bendratys yra tam tikros semantikos. Kitų suvestinių tarinių bendračių (pvz., *turėjo eiti, pradėjo skaityti, nustojo snigti...*) semantika įvairi, todėl šio tipo konstrukcijos gerokai skiriasi nuo kitų suvestinių tarinių.

3. Kaip rodo surinkta medžiaga, tokias konstrukcijas sudaro šios bendratys: *girdėti, matyti, regėti, justi, jausti; numanyti, neišmanyti, pažinti*³ (pastarosios visa-

¹ Žr. К. Явнис, Грамматика литовского языка, II, Петроград, 1908–1916, p. 20; J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, V., 1957, p. 458; J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963, p. 99; Б. Ларин, Об одной славяно-балто-финской изоглоссе, LKK, VI, 1963, p. 100–102 ir kt.

² Šiai grupei nepriklauso tokios bendratys, kuriomis reiškiamas tik procesas, o ne jo rezultatas, pvz., *žiūrėti, klausyti...*

³ Plg. ir latvių: (*sa*)redzēt, dzirdēt, pazīt (žr. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 992), rusų: *видать, слышать*, slovakų: *počut', vidiet', poznat', pozorovat', cítit', badat'* (žr. A. В. Исаченко, Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким (Морфология), I, Братислава, 1965, p. 289–290). Panašią poziciją užima ir bendratis *spręsti*, plg.: *Vis dėlto gudru: juk, kaip iš visko spręsti, kronika neberašoma* Sim RVI 238. Tačiau, neturint daugiau pavyzdžių, apie *spręsti* ryšius su vardininku sunku ką pasakyti.

pa su priešdėliais). Tačiau ir kitos bendratys gali turėti priešdėlius: už- (užmatyti, užgirdėti), rečiau at-, su- (atgirdėti, sugirdėti). Prijungiamos prie jų ir priešdėlinės dalelytės tebe-, te-, be-, ne- (jos gali būti pridėdamos ir prie sinsemantinio veiksmažodžio būti formų):

Dabar jo čia neužgirdėti Žvr (LKŽ III 332). *Užgirdėt toli, toli* LKŽ III 332 (P. Vaič.). *Susyk klausau – toli, ką tik sugirdėt* LKŽ III 331 – 332. ... *šis pokalbis tik jai prigirdėti* Sim VII 128. *Tematyti tik dar be jokios formos nosytė ir akys* SimV I 360. *Ar tebematyti dar žvaigždė?* Bil 126. ... *ausyse tik užimas begirdėti* SimV II 113. *Paryžius greit buvo vos bematyti* Kab 391. *Šiandie jų nė balso Ten negirdėti* Guz 19. *Nė vėjo kvapo nejusti* SimV I 148. *Tik neišmanyti, kas suvynta* Žem 210. *Numanyti iš mojavimo* Žem 203. *Temstančiame lange bebuvomatyti tik juodas jo veido siluetas* VncD 88.

4. Šio tipo bendratys kartu su sinsemantiniu veiksmažodžiu būti formomis sudaro ištisą paradigmą: es., b. k., b. d., būs. laikai. Es. laiku sinsemantinis veiksmažodis paprastai nesakomas, tada tiek teigiamosios, tiek neigiamosios bendratys vartojamos vienos, su nuliniu sinsemantiniu veiksmažodžiu⁴:

O iš Vilko lūpų girdėti viduramžiai SimV I 33. *Pro plyšius matyti obelys* Ts 1961, 228. ... *numanyti iš kaupuoto tako* Žem 27. ... *net vieškelis menkai pažinti* SimA 204. *Bet tylu, nieko negirdėti* Žem 42. *Dar nepažinti, kad jau aušta* Jn 20.

Kažkur toli buvo girdėt jo giesmė Cv 26. ... *akyse tebematyt buvo didžiausias išgąstis* Vžg 46. ... *tai buvo jausti iš jų reakcijos* VncŠ 183.

Iš čia būdavo toli matyti CvD 67. *Kai Anė giedodavo, tai bent būdavo girdėti, kad namuose dar yra žmonių* SimV II 116.

Iki Biržų bus girdėti Mrn 150. *Per tiek žmonių nebus girdėti, ką kalbės iš tribūnos* Mac 229.

4.1. Jeigu liepiamoji (ir geidžiamoji) nuosaka nevertinama, tai tariamoji nuosaka dažna:

Kad geriau būtų matyt prieš saulę, mes viršum akių pridėdame rankas Cv 61. ... *išpauštė langelius, kad iš koridoriaus būtų matyti, kas darosi klasėje per pamokas* Jas 356. *Trioba jau būtų buvus matyt* Rs⁵. *Ne čia ainam, jau būtų buvę matyt* Rs.

4.2. Sinsemantinis veiksmažodis reiškiamas ir dalyvio formomis:

Jei pasirodysią, kad jis turįs užtektinai žinių, būsią matyti, ar jis tinkamas, ar ne Balk 99 (Vnc). *Bažnyčios bokštas jau besąs matyti (matytis)* Kl.

⁴ Teužfiksuoti tokie pavyzdžiai: *Nėr just, kaip barzdą skust* Krtn (LKŽ IV 437) ir (gramatiškoje) *Stambūs daiktai iš tolo yra matyti* Kaln 12. Pažymėtina, kad ir lenkų *jest (je)* tesakomas tar-mėse: *je ten głos słuszec* (plg. I. Benni, G. Łoś, K. Nitsch, K. Rozwadowski, H. Ułaszyn, Gramatyka języka polskiego, Kraków, 1923, p. 351).

⁵ Ties. nuosakos sudurtinių formų nepastebėta.

5.1. Tiriant konstrukcijos sintaksinę aplinką bei kitų sakinio žodžių sintaksines funkcijas, pirmiausia reikia nustatyti, kur yra veiksnys, kadangi esama skirtingų nuomonių.

B. Larinas, analizuodamas *nominativus cum infinitivo* kilmės problemą baltų – slavų – suomių kalbose, yra palietęs ir šių konstrukcijų sintaksės klausimus. Nesutikdamas su J. Jablonskio interpretacija, B. Larinas yra linkęs sakinio *Jau namai matyti* žodį *namai* laikyti papildiniu: „nes ir čia visiškai justi žodyje *namai* papildinio funkcija“⁶.

Nesiimdami iš esmės analizuoti B. Larino, apskritai kalbant, vieningos ir vertingos *nominativus cum infinitivo* kilmės hipotezės (tai būtų atskira tema), norėtume vis dėlto objektyvumo dėlei atkreipti dėmesį ir į kai kuriuos kitus papildomus argumentus.

5.2. Bene svarbiausia kliūtimi tą vardininką laikyti veiksniu B. Larinas laiko veiksmažodžių tranzityvumą: „Bet veiksmažodžiai *prausti, auti, kalbėti* šiuose junginiuose yra aiškiai galininkiniai (переходные), vadinasi, šie vardininkai negali būti apibūdinti kitaip, negu „tiesioginiai papildiniai“⁷.

Toliau remdamasis Ch. K. Uhlenbecko⁸ iškelta hipoteze, šiuos vardininkus jis kildina iš tų laikų, kai vardininkai ir galininkai turėję bendrą galūnę ir bendrą funkciją, ši reikšmę gretina su estų⁹, suomių¹⁰ kalbomis.

Neneigiant tokios kilmės galimumo¹¹, norėtusi atkreipti dėmesį ir į kitus ne mažiau svarbius aspektus, būtent į tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių ypatybes, ypač į jų kilmės klausimą.

Ch. K. Uhlenbeckas nurodo, kad kaip indoeuropiečių, taip ir neindoeuropiečių kalbose tranzityviniai veiksmažodžiai turėjo (o kai kur ir dabar tebeturi) pasyvi-

⁶ Б. Ларин., min. str., p. 101. Dar aiškiau čia pasisakoma dėl kitų analoginių konstrukcijų, kur be svyravimų taikomi „tiesioginio papildinio“, „tiesioginio papildinio vardininko“ terminai. Dėl atvejo *namai matyti* pasakyta ir taip: „galima laikyti nedalomu tariniu“.

⁷ Б. Ларин, ten pat.

⁸ Žr. Эргативная конструкция предложения, состав. Е. А. Бокарев, М., 1950, p. 97.

⁹ Estų kalbos linksnių sistema kiek kitokia, ten ir šiuo metu yra bendras nominatyvas, partityvas ir genetyvas (plg. E. Pällе, E. Totsel, G. Tukumtsev, Eesti ja vene keele korvutat grammatika. Сопоставительная грамматика эстонского и русского языка, Таллин, 1962, p. 243).

¹⁰ Ne tokia akivaizdi paralelė ir su suomių kalba: ten daugiskaitoje nėra akuzatyvo, jį pakeičia nominatyvas, o vienaskaitos akuzatyvas sutampa su genetyvu, plg. Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка, М., ч. I, 1953, ч. II, 1955.

¹¹ Tik sprendžiant šią problemą, reikėtų ją dar išplėsti ir kitiems, irgi „nemotyvuotiems“ vardininkams, plg. kad ir E. Fraenkelio pavyzdžius (žr. E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, K., 1928, p. 16, 17, 23, 29, 30, 31). Dėl B. Larino hipotezės žr. F. Filino pastabas (Б. П. Филин Из истории синтаксиса восточнославянских языков. О форме именительного падежа имен женского рода на -а (-я) в значении аккузатива, „Вопросы языкознания“, 1969, 3, p. 78–80).

nį charakterį¹². Vadinasi, galima ir kita prielaida (iš esmės neprieštaraujanti B. Larino hipotezei), kad *girdėti, matyti*¹³ ... dėl savo tranzityvinės (pagal formą) ir „pasyvinės“ (pagal prasmę) prigimties galėjo turėti vardininką iš seno. Todėl nebūtinai šias konstrukcijas vertinti tik pagal vardininko: galininko santykį, o būtu galima ir pagal veiksmažodžių tranzityvumo prigimtį¹⁴.

Jei kai kuriose kitose B. Larino aptartose konstrukcijose (pvz., su *reikėti*) senasis vardininkas dabartinėje lietuvių kalboje keičiamas galininku¹⁵, tai konstrukcijų su *girdėti, matyti*... vardininkas kaip tik išlieka, o greičiau keičiama pati bendratis (pasidaro sangražinė¹⁶ arba rečiau „virsta“ ir pasyvinėmis veiksmažodžio formomis), pvz., *Jau girdėtis vėjo užimas* Кр (LKŽ III 330).

Vadinasi, ir dabartinės kalbos polinkiai, kuriais, be kita ko, buvo grindžiamas ir kilmės įrodymas¹⁷, ne vien kalba už B. Larino hipotezę, bet taip pat (bent šiuo atveju) atima dalį iškeltosios hipotezės patikimumo. Ir iš tiesų: tranzityvumas ar intransityvumas dabartinėje lietuvių kalboje dažnai aveau nesudaro aiškios, nepsiskiriamos ribos, plg. *virti, degti, kelti* („kelk“) ir kt¹⁸.

6. Kaip ten bebūtų diachroniškai traktuojamas šis klausimas, – tiriant sinchroninę kalbos struktūrą, svarbiau yra atsižvelgti į dabartinės kalbos sistemą¹⁹.

Peržvelgsime šiuos pavyzdžius:

Sako, kad Vilniuje jau armotos esančios atgirdėti Krtn (LKŽ III 331).
Petruko balsas buvęs girdėti [Rs. *Jau dienele* buvusi numanyti Kl. *Šunų lojimas dar buvęs girdėti* (girdėtis) Kl. Troba besanti matytis Lk.

¹² Эргативная конструкция предложения, p. 75. Tai patvirtina ir kiti kalbininkai (žr. ten pat, p. 15, 32, 167–182, 185).

¹³ Indoeuropiečių kalbose pasyvo iš viso seniau, matyt, nėra buvę (plg. B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, III, Straßburg, 1900, 35; Эргативная конструкция предложения, p. 179; Ж. Вандриес, *Язык*, М., 1937, p. 104). Beje, pagal Vendryesą, matymas ir esąs pasyvaus charakterio (žr. ten pat).

¹⁴ Plg. tokius reiškinius sen. anglų kalboje (žr. В. Н. Ярецва, *Исторический синтаксис английского языка*, М. – Л., 1961, p. 63, taip pat Ж. Вандриес, *min. veik.*, p. 59).

¹⁵ B. Larinas tokį keitimą latvių kalboje laiko papildiniškumo įrodymu (žr. Б. Ларин, *min. str.*, p. 104).

¹⁶ E. Fraenkis teigia, kad *-si* suteikianti „pasyvinę“ prasmę tokiam veiksmažodžiui (žr. E. Fraenkel, *min. veik.*, p. 16).

¹⁷ Žr. Б. Ларин, *min. str.*, p. 101.

¹⁸ Toks reiškinys būdingas ir kitoms kalboms (plg. Ж. Вандриес, *min. veik.*, p. 105, 106; R. Blümel, *Einführung in die Syntax*, Heidelberg, 1914, p. 152; S. Karcevski, *Systeme du verbe russe*, Prague, 1927, p. 85).

¹⁹ Juk, sakysime, sudurtinė veiksmažodžio forma *esu rašęs* vis vien dabar laikoma vientisiniu tariniu, nors istoriškai, gal būt, ir susiformavo iš sudurtinio tarinio (plg. Н. Слижене, *Сложные глагольные формы в литовском литературном языке*, автореферат канд. дисс., В., 1965, p. 5).

Bendraties sintaksinės funkcijos, atrodo, problemos nesudaro, ją dauguma kalbininkų²⁰ laiko tariniu. Neabejotina ir tai, kad sinsemantinis dalyvis (*esančios, buvęs, buvusi, besanti*) atlieka tarinio funkcijas. Diskutuojamos yra tik vardininko sintaksinės funkcijos²¹. Tačiau šie mūsų pateikti pavyzdžiai rodyte rodo, kad vardininkas užima veiksnio poziciją. Jo formos yra suderintos su tarinio formomis. Nors derinimas yra nebūtina pagrindinių sakinio dalių sintaksinių santykių realizacija (ypač inkongruencijos atveju, plg. *Aš pokšt, Aš bėgti*), tačiau jis yra kartu ir ryški tokių santykių manifestacija. Papildiniu laikyti šio vardininko tiesiog negalėtume, kadangi papildiniu iš viso nebūdingi tokie sintaksiniai santykiai²².

Suprantama, vardininkas šiuo atveju reiškia objektą. Tačiau toks objekto vardininkas ir pasyvinės konstrukcijoje atlieka (ne tik lietuvių kalboje) veiksnio funkcijas, plg. *Namas darbininkų statomas*. Čia objekto vardininkas eina gramatiniu veiksniu, o subjekto kilmininkas – papildiniu.

Tiek *balsas* (sakinyje *Petruko balsas buvęs girdėti*), tiek *namas* (sakinyje *Namas buvęs darbininkų statomas*) sudaro visiškai tokią pat sintaksinę poziciją. Įsivesti vardininko papildinį neleidžia ne tik jo užimama pozicija (sakinyje), bet ir šiaip, mūsų nuomone, nėra tam pakankamo pagrindo²³. Vadinas, yra argumentų vardininkus, nors ir stovinčius prie tranzityvinių veiksmažodžių, laikyti ne papildiniais, o tikraisiais veiksniais²⁴.

²⁰ J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, I, V., 1957, p. 458; J. Balkevičius, min. veik., p. 99; Б. Ларин, min. veik., p. 101; А. В. Исаченко, min. veik., p. 289.

²¹ Veiksniu laiko J. Jablonskis (ten pat, 458, 560–561), J. Balkevičius (ten pat, p. 99) ir kt., papildiniu – B. Larinas (ten pat).

²² V. Sirtautas, Pagrindinių sakinio dalių sintaksiniai santykiai, ŠPI Mokslinės-metodinės konferencijos, skirtos Tarybų Lietuvos 25-mečiui, pranešimų tezės, Šiauliai, 1965, p. 29, 30; V. Sirtautas, Pagrindinių sakinio dalių derinimas, ŠPI Mokslinės-metodinės konferencijos pranešimų tezės, Šiauliai, 1966, p. 19, 20.

²³ Žinoma, reikia sutikti, kad ne žodžio forma nulemia jo sintaksines funkcijas. Juk tas pats vardininkas kartais eina ir aplinkybėmis (*Jis jau trečia diena serga*), ir vardine tarinio dalimi, ir priedėliu. Tačiau toks (ne veiksnio) vardininkas „pakencia“ sakinyje ir kitą vardininką, plg. šalia aplinkybinio vardininko veiksnio vardininką *jis*, kadangi aplinkybė (*diena*) neužima veiksnio pozicijos, o prie *girdėti* ar prie *statomas* antrasis (nevienarūšis) vardininkas (veiksny) neįmanomas. Be to, iš viso abejotinas vardininko galėjimas atfikti papildinio funkcijas. Juk papildinys nuo veiksnio paprastai skiriasi tik forma, tiksliau sakant, vardininko: netiesioginio linksnio koreliatyviu santykiu. Ši problema sprendžiama ir kitaip (žr. J. Balkevičius, min. veik.; Lietuvių kalbos gramatika, I, V., 1965; Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, II, V., 1968, p. 760). Papildiniu laikyti *Senujų miškai mylėta* irgi negalėtume, plg. *Senujų miškai mylėti*, plačiau žr. V. Sirtautas, min. tezės, p. 29, 30.

²⁴ Apskritai, veiksnio, kaip veiksmo atlikėjo, veikėjo, vaidmuo per daug jau akcentuojamas (iš loginių, o ne gramatinių pozicijų), pamirštant jo kitas reikšmes, aptartas Karcevskio (žr. S. Karcevski, min. veik., p. 120–129), Frieso (žr. Э. Р. Атаян, Проблемы и методы структурального синтаксиса, Ереван, 1962, p. 31), būtent: 1) veiksmo vykdytojas, 2) identifikuojamasis, 3) vaizduojamasis (aprašomasis), 4) veikiamasis ir kt.

7. Aptarsime konstrukcijų *buvo girdėti* ... sintaksinę aplinką.

7.1. Veiksnyss kiek dažniau esti postpozicinis:

Kažkur toli buvo girdėti jo giesmė Cv 26. ...*visur numanyti šventė Žem* 111. *Tame juoke buvo jausti gili širdgėla ir ašaros* LzP 230. *Viduje matyti židinyss, malkos, indai* VncŠ 117.

7.2. Tačiau gausu pavyzdžių ir su prepoziciniu veiksniu, ypač kai jis reiškiamas įvardžiu:

Kaip jie pažinti? VžgR II 276. Tai ir matyti Marc 51. Tai buvo jausti iš jų reakcijos VncŠ 183. *Kas girdėti? Jn 20. Kas matyt? Brid 235. ...jau nebe viskas girdėti, tiktai atskiri žodžiai, atskiros bėdos* BltP 189.

Štai ir galinis klevas matyti!... Guz 6. Mūs pėdos vos matyt MŠIr178. ...vos snapelis matyti MŠIr 12. Užsnigę grioviai ir keleliai, net vieškelis menkai pažinti SimA 204. *Didelė ramybė, geraširdiškumas ir sveikos būdo ypatybės just šioje figūroje* LKŽ IV 437.

7.2.1. Tais atvejais, kai veiksnyss reiškiamas padalyviu (vienu ar su vardininku), veiksnio vieta paprastai visada postpozicinė²⁵:

Už miško buvo matyti degant Žiug 7. ...viduje buvo girdėt griežiant ir šokant CvŽ 88. *Bet kieme girdėti šūkaujant* SimV I 101 – 102. *Jau matyti einant Žiug 7. Kęstučio gatvėje girdėti grojant orkestras* VncG 378. *Toli, bene antrame marių šone, matyti praplaukiant didesnis laivas* SimV I 206. *Jau girdėti kaimyno šunes lojant* SimV II 26. *Pasakojant kartais girdėti buvo vai-tojant Kalum-Bekas BlčH 320. Buvo jausti vėjelis padvelkiant* Balk 88.

7.2.2. Retesniais atvejais padalyvio vietoje yra dalyvis (jis atlieka pažyminio funkcijas). Veiksnyss grupė irgi postpozicinė:

Kaime ir kitur girdėti varstomos tvarto ir kūčių durys Cv 38. ... *buvo gir-dėti varstomos durys* Brid 72.

7.2.3. Dabartinėje literatūrinėje kalboje veiksnyss dažnokai reiškiamas veiks-mažodiniu daiktavardžiu (padalyvio vietoje) su kilmininku (vardininko vietoje); veiksnyss dažniausiai irgi postpozicinis²⁶ (plg. 7.2.1.):

Girdėti šaukšto skimbtelėjimas SimV I 146. *Iš kiek arčiau buvo gir-dėti gandro papnojimas* SimV I 44. ...*ir ryto tyloje vos girdėti tolimas iš ana-pus kalno ateinąs vandeninio malūno ūžimas* VncD 58. *Buvo girdėti tik sriūb-čiojimas ir šaukštų tauškėjimas* BltP 62. *Buvo girdėti vien sunkus, erzi-nantis, neramus beldimas* Dvd 402.

²⁵ Prieštaraujančių atvejų nepastebėta, nebent šis: *Paskui ir šunys girdėti buvo lojant* Balk 88 (Blč), tačiau padalyvis ir čia postpozicinis.

²⁶ Toks konstrukcijų lygiagretumas (*lojant : lojimas*) paryškina padalyvio, kaip veiksnio, funkcijas. Dėl tokios (sąlytume, tiesiog natūralios ir produktivios substitucijos) nepriimtina ir nemotyvuota kai kieno pažiūra *buvo girdėti lojant* laikyti neskaidoma tarinio grupė (I).

Rečiau su veiksnio prepozicija: *o malūno ūžesys girdėti vis ryškiau* VncD 60.

7.2.4. Visai retas atvejis, kai veiksnys išreikštas bendratimi²⁷:

Šiuo metu dar nelabai regėti siūti BlĖT 20.

7.3. Aplinkybės dažniau prepozicinės, pvz., toli dugne *debesys matyti* MŠIr 48.

8. Kaip jau minėjome, bendratys dažnai esti sangražinės (*girdėtis, regėtis, matytis*):

Kas girdėtis? Rm (LKŽ III 331). *Kiškučio tik ausukės regėtis iš rugių* Arm (LKŽ I 408). *Jau girdėtis vėjo užimas* Kp (LKŽ III 330). *Rytų šalyje girdėtis vaikų riksmas* LT 351. *Pro pietnyčių subata matytis* Rs.

Norėdami galėtume čia išvelgti siekimą nugalėti „prieštaravimą“ tarp vardininko ir tranzityvinio aktyvinio veiksmožodžio.

8.1. Ši tendencija dar labiau išryškėja, kai bendratį pakeičia sangražinio veiksmožodžio forma:

Iš gatvės matėsi kambarys BlĖA 323. ...*kartais girdėjosi baisus braškėjimas ir trenksmas* BlĖH 258. ...*toj vietoj girdis sopėjimas* Sdk (LKŽ III 331). *Užbėk ant kalno, ir matysis, kur dega* Ds (LKŽ I 592). *Iš visur matosi atviras laukas ir kaimai* SimV I 199. *Niekur nesimatė džiuginančio žmogaus akį žiburėlio, nesigirdėjo lojant šunų* VienPs 276. ...*daugybė sustatytų gubų matėsi vidury lauko* Bil 24–25. ...*regis gražus margumynas* Bar 15. *Dabar jau aiškiai girdėjosi minamo dviračio barškėjimas* RV 1962, 188.

Kaip matome, sintaksinė aplinka analoginė (plg. *lojant, barškėjimas...*)²⁸.

8.2 Pasyvinių formų pakaitalai retesni, pvz.: *nes jis (balsas) tegirdimas stovint ant slenksčio angos* SimV I 36.

8.3. Aptartieji pavyzdžiai (8, 8.1, 8.2) rodo kalbos tendenciją tranzityvinių veiksmožodžių bendratis keisti, išlyginti pagal dažnesnę vartoseną atitinkamomis veiksmožodžių formomis. Visa tai dar labiau patvirtina mūsų anksčiau keltą hipotezę (6.1) dėl šių tranzityvinių veiksmožodžių „pasyvinės“ prigimties.

9. Sudėtiniai veiksniai (*daug, daugiau, keliolika... + kilm.*) irgi pritampa prie minėtų konstrukcijų: *Buvo matyti ir daug labai senų žmonių* VncŠ 100. *Toliau, šiaurėje, matyti keliolika burinių laivelių* SimV I 206.

9.1. Prie neigiamųjų veiksmožodžių esti papildinio kilmininkas²⁹: *Negirdėt nei muštynių, nei vagystės, nematyt girtuokliavimo* Bil 50. *Vėjo nė kva-*

²⁷ Plg. lenk. *Okolo naszej stajnie slyszec śpiewac nadzwyczajnie*, kur *śpiewac* irgi laikomas veiksmiu (žr. T. Benni, J. Łoś, R. Nitsch, min. gram., p. 351).

²⁸ Kiek kitokią (veiksmo pradžios) reikšmę turi priešdėlėtos sangražinės formos: *Iš virtuvės pasigirsta kibirų tarškėjimas* SimV I 237. *Aukštai žvaigždutės pasimatė* Mrn 122.

²⁹ Tarmėse ir vardininkas (ret.): *Reik pasiautą dėti, kad antkeitamoji nebūtų regėti* Šts (LKŽ V 493).

po nejusti SimA 22. Toli ir plačiai nė šapo krintant negirdėt – taip tylu SimA 75.

9.2. Veiksmo subjektas dažniausiai nepasakomas; pasakytasis reiškiamas nau-dininku³⁰:

Ir vis dėlto Ėvikei buvo daug kas matyti SimO 28. ...*sustojęs klauso, o jam nematyti, iš kur dainuoja* LTR 316.

9.3. Šios konstrukcijos gali turėti ir prijungiamojo sakinio komponentą (teigiamosios – šalutinį veiksnio „sakinį“, neigiamosios – papildinio):

Juk numanyt, kad tu esi išgėręs Lk. Buvo girdėt, kai vieškely (...) rėka-vo CvD 78. ...*girdėti, kaip prunkščia arklys* VncD 58.

Per tiek žmonių nebus girdėti, ką kalbės Mac 229. ...*dar nepažinti, kad jau aušta* Jn 20.

9.4. Galininkas šioms konstrukcijoms nebūdingas, retas³¹.

Tiktai girdėtis buvo švilpiant ir giedant artimiausioj liepoj varnėną Bil 114. ...*rečiau matyti anam kranie* pinigų degant Lap 13.

10. Kaip matyti, šios bendratys dabartinėje lietuvių kalboje dar gana dažnai vartojamos, tačiau pastebima tendencija tas bendratis keisti sangražžinėmis bendračių formomis (ypač *girdėtis, matytis, regėtis*), o asmenuojamosios veiksmoždzių sangražžinės formos literatūrinei kalbai ne tiek būdingos.

Sutrupinimai

- Balk – J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963.
Bar – A. Baranauskas, Anykščių šilelis, V., 1954.
Bil – J. Biliūnas, Lazda, V., 1959.
BlĀ – H. K. Andersen, Pasakos, vrt. J. Balčikonis, V., 1957.
BlĒH – V. Haufas, Pasakos, vrt. J. Balčikonis, V., 1956.
BlĒT – Tūkstantis ir viena naktis, vrt. J. Balčikonis, V., 1958.
BlĒP – J. Baltušis, Raštai, IV, Parduotos vasaros, I, V., 1959.
Brid – Z. Bridikis, Partizanų takais, bendraaut. V. Veteikis, V., 1960.
Cv – P. Cvirka, Raštai, VII, Kūriniai vaikams, V., 1959.
CvD – P. Cvirka, Daina, K., 1948.
CvŽ – P. Cvirka, Žemė maitintoja, V., 1956.
Dvd – J. Dovydaitis, Vieną vasaros naktį..., V., 1961.
Guz – A. Gudaitis-Guzevičius, Mokinio biblioteka, II leid., K., 1959.
Jas – K. Jasiukaitis, Raštai, II, V., 1959.
Jn – K. Jaunius, Lietuvių kalbos gramatika, Petrapilis, 1908–1916.
Kab – V. K. Šveikertas, Jis paprašė raudono vynu, vrt. J. Kabelka, V., 1962.

³⁰ Plg. Jam *nusigirdo, kad šuva loja* Pc (LKŽ III 348). Man *nusigirdo* Rud (LKŽ III 348).

³¹ Žr. dar E. Fraenkel, min. veik., p. 97, 98, plg. *Kartais girdžias* baubiant jautį Mm 126, lenk. *widac było już wioskę*.

- Kaln – A. Kalnius, Lietuvių kalbos sintaksė, K., 1943.
 Lap – Ig. Lapienis, Senelės laivas, V., 1960.
 LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I–II, red. J. Balčikonis, III–IV, red. K. Ulvydas, VI–VII, red. J. Kruopas, V., 1941–1966.
 LT – Lietuvių tautosaka (užrašyta 1944–1956), vyr. red. K. Korsakas, V., 1957.
 LTR – Lietuvių tautosakos rinktinė, paruošė Amb. Jonynas ir kt., V., 1954.
 LzP – Lazdynų Pelėda, Ir pražuvo kaip sapnas, V., 1947.
 LzPs – Lazdynų Pelėda, Raštai, II, red. L. Gira, K., 1922.
 Mac – J. Macijauskas, Saulė leidžias, saulė teka, Atsiminimai, bendraaut. P. Margevičius, V., 1961.
 Marc – J. Marcinkevičius, Pušis, kuri juokėsi, V., 1961.
 Mrn – Maironis, Pavasario balsai, V., 1958.
 MšIr – P. Mašiotas, Ir aš mažas buvau, V., 1956.
 RV – „Raudonoji vėliava“.
 SimA – I. Simonaitytė, Aukštųjų Šimonių likimas, K., 1946.
 SimO – I. Simonaitytė, ...o buvo taip, V., 1960.
 SimV – I. Simonaitytė, Vilius Karalius, I–II, V., 1956.
 Ts – „Tiesa“.
 VienPs – A. Vienuolis, Paskenduolė, Apsakymai ir apysakos, V., 1962.
 VncD – A. Venclova, Draugystė, V., 1961.
 VncG – A. Venclova, Gimimo diena, V., 1959.
 VncŠ – A. Venclova, Šiaurės sidabras, V., 1962.
 Vžg – Vaižgantas, Dėdės ir dėdienės, K., 1945.
 Žem – Žemaitė, Rudens vakaras, K., 1960.
 Žiug – J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, II, XVI leid. K., 1962.

Структура конструкций типа *buvo matyti, girdėti*...

Резюме

В статье анализируется структура, парадигма, синтаксическое окружение литов. конструкций с глаголами *girdėti, matyti, regėti, numanyti, neišmanyti, jausti, just, pažinti* (реже *užmatyti, atgirdėti, sugirdėti, užgirdėti*), синтаксические функции отдельных компонентов этих конструкций. Доказывается, что именительный объектный в этих конструкциях имеет функции подлежащего, так как при наличии синсемантического глагола согласуется со сказуемым, напр.: *Petruko balsas buvo girdėti*, *Troba besanti matytis*, занимает адекватные позиции как именит. объектный в пассивных конструкциях, ср. *Namas buvo statomas*.

Хотя анализируемые конструкции с глаголами *matyti, girdėti, regėti* являются довольно-таки продуктивными, однако в современном литовском языке намечается тенденция к замене их возвратными инфинитивами (*girdėtis, matytis, regėtis*), причём обороты с возвратными личными формами встречаются реже (*Matėsi namai*).

Происхождение именительного падежа в этих конструкциях связывается с „пассивным“ характером глаголов (*matyti, girdėti*...), хотя окончательное решение этого вопроса нуждается в дальнейшем исследовании.